

ГІСТОРЫЯ
HISTORY

УДК 94(476)

Поступила в редакцию 01.09.2016
Received 01.09.2016

П. А. Жылінскі

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Рэспубліка Беларусь

**АД ПЛАНА ДА РЫНКУ: ПАЧАТАК ТРАНСФАРМАЦЫІ ЭКАНОМІКІ БЕЛАРУСІ
Ў ГАДЫ ПАЛІТЫКІ ПЕРАБУДОВЫ**

Исследуются процессы формирования основ нового социально-экономического строя в 1985–1991 гг., освещаются проблемные стороны и причины сложностей в процессе системной трансформации белорусской экономики, особенности и характерные черты перестроечных преобразований в Беларуси.

Именно во второй половине 1980-х гг. Беларусь вступила в период радикальных преобразований, которые вошли в историю под названием «перестройка». Эти преобразования в конечном итоге «похоронили» советский строй, но создали условия для развития нового современного общества.

Горбачевские реформы привели к возникновению в Беларуси новой социально-экономической реальности. На смену административно-командной экономике пришел рынок. Через кооперативное движение в городе и с возникновением фермерских хозяйств на селе, а также путем частичной приватизации возник частный сектор. Начался постепенный процесс диверсификации хозяйственного комплекса и обеспечения экономической самостоятельности республики, менялась структура самой экономики, возникли отдельные рыночные институты.

В годы перестройки были заложены основы для формирования белорусской экономической модели. Руководство республики с самого начала преобразований отказалось от методов «шоковой терапии» и взяло курс на сохранение таких черт советской экономической системы, как социальная ориентированность, забота о материальном благополучии всех категорий граждан, сохранение доминирующей роли государственного сектора.

Автор приходит к выводу, что преобразования эпохи перестройки стали началом новой волны системной социально-экономической модернизации.

Методологической и теоретической основой данного исследования послужили работы отечественных и зарубежных авторов по истории Беларуси и истории Советского Союза. Статья написана на основе широкого круга как опубликованных, так и архивных источников: официальных документов государственных органов, статистики, материалов периодической печати.

Ключевые слова: перестройка, трансформация, модернизация, БССР, переходное общество, рыночная экономика.

P. A. Zhylinski

Belarusian State University, Minsk, Republic of Belarus

**FROM PLAN TO MARKET: THE BEGINNING OF THE TRANSFORMATION
OF THE BELARUSIAN ECONOMY IN THE YEARS OF PERESTROIKA**

In this paper we study the process of formation of the basis for the new social-economic order in 1985–1991, explore the problem points and reasons for deformation, difficulties and disadvantages in the process of formation of the Belarusian economy, the peculiarities of the perestroika process in Belarus.

The author comes to a conclusion that social and economic transformations during perestroika gave start to a new wave of consistent social and economic modernization.

Publications on the history of Belarus and the Soviet Union by Belarusian and foreign authors are the theoretic and methodical basis of this research. The article is based on a wide range of public and archived sources: official documents of government agencies, statistical documents and media publications.

Keywords: the policy of Perestroika, transformation, modernization, Belarusian SSR, transitional society, market economy.

У часы перабудовы быў закладзены падмурак дзеля будаўніцтва новай эканамічнай сістэмы, адбываўся працэс фарміравання інстытутаў рыначнай эканомікі. Змены ішлі па двух асноўных кірунках: першы быў звязаны з пераходам дзяржаўнага сектара на рыначную аснову, другі характарызаваўся стварэннем прыватнага сектара эканомікі.

Першапачаткова трансфармацыя сацыяльна-эканамічнай сістэмы закранула толькі дзяржаўны сектар, які доўгі час быў адзіным і пануючым. Пачаўшы са спробы паскорыць эканамічнае развіццё шляхам удасканалення адміністрацыйна-камандных метадаў у межах стратэгіі «Паскарэння» (мерапрыемствы праграмы «Інтэнсіфікацыя», увядзенне дзяржпрыёмкі, «сухі закон» і г. д.), кіраўніцтва СССР у 1987 г. вырашыла ажыццявіць вялікую сістэмную рэформу. На ліпеньскім пленуме ЦК КПСС М. Гарбачоў абвясціў аб пераходзе да «карэннай перабудовы кіравання эканомікай». Генеральны сакратар канстатаваў, што сутнасць карэннай перабудовы заключаецца ў «пераходзе ад пераважна адміністрацыйных да эканамічных метадаў кіравання». Савецкі лідар у дакладзе вызначыў і асноўныя кірункі будучых пераўтварэнняў: пераход да новага эканамічнага механізма дзейнасці прадпрыемстваў, павышэнне эфектыўнасці цэнтралізаванага кіравання народнай гаспадаркай на аснове эканамічных метадаў, забеспячэнне аптымальнага спалучэння галіновага і тэрытарыяльнага прынцыпаў кіравання эканомікай [18, с. 275–280].

Маючая адбыцца рэформа ўключала ў сябе шэраг законаў і пастаноў, якія склалі раздзел пад назвай «Аб карэннай перабудове кіравання эканомікай». Яе распрацоўкай займаліся лепшыя савецкія эканамісты – Л. Абалкін, А. Аганбегян, П. Бунін. Рэформа ставіла на мэце: 1) замяніць існуючую сістэму планавання і ўвесці дзяржаўны заказ, спачатку абавязковы, а затым добраахвотны; 2) паступова перайсці ад размеркавання рэсурсаў па фондах і нарадах да аптовага гандлю сродкамі вытворчасці; 3) увесці дагаворныя і самастойна вызначаемыя цэны; 4) перавесці прадпрыемствы на самастойнасць, самафінансаванне, самакіраванне і самаакупнасць; 5) паступова адрадыць дробны прыватны сектар; 6) адмовіцца ад дзяржаўнай манаполіі знешняга гандлю; 7) глыбей інтэгравацца ў сусветны рынак.

Аднымі з першых мерапрыемстваў па рэфармаванні эканомікі былі ўвядзенне гаспадарчага разліку і самафінансавання на дзяржаўных прадпрыемствах, пашырэнне іх гаспадарчай самастойнасці, змена эканамічнага і юрыдычнага становішча. Прававой асновай пераходу да гаспадарчага разліку і самаакупнасці стала пастанова ЦК КПСС і Савета Міністраў СССР ад 11 чэрвеня 1987 г. «Аб пераходзе прадпрыемстваў і арганізацый галін народнай гаспадаркі на поўны гаспадарчы разлік і самафінансаванне». Першай у Беларусі і адной з першых у СССР на гаспадарчым і самафінансаванне ў парадку эксперыменту была пераведзена Беларуская чыгунка [11, арк.38].

Працягам рэфармавання эканомікі ў дзяржаўным сектары з’явіўся Закон СССР ад 30 чэрвеня 1987 г. «Аб дзяржаўным прадпрыемстве», які перазмяркоўваў паўнамоцтвы паміж міністэрствамі і прадпрыемствамі на карысць апошніх. Прадукцыя, вырабленая пасля выканання дзяржаўнага заказа, магла рэалізоўвацца па сваіх прадпрыемствах. Са студзеня 1989 г. быў завершаны перавод на работу ва ўмовах поўнага гаспадарчага разліку і самафінансавання ўсіх вытворчых галін народнай гаспадаркі БССР (1522 прадпрыемствы) [5, с. 146].

Новыя прынцыпы кіравання дзяржаўным сектарам даволі хутка далі свой станоўчы плён. У Беларусі да 1990 г. назіраўся рост аб’ёмаў прамысловай вытворчасці, прадукцыйнасці працы, павялічыліся заробкі [6, с. 180]. Але існаваў і адваротны бок. Гаспадарчая самастойнасць прадпрыемстваў абмяжоўвалася планавай сістэмай у цэлым. Новыя правы прывялі да бескантрольнай растраты дзяржаўных сродкаў, росту цэн, скарачэння аб’ёмаў і тэмпаў вытворчасці ў асобных галінах прамысловасці (калі ў 1986 г. прырост прамысловай прадукцыі складаў 7%, то ў 1989 г. – толькі 4,8%) [13, с. 7]. Правядзенне рэформы характарызаваўся непаспяхоўнасцю і недасканаласцю. У ходзе пераўтварэнняў не адбылося рэфармавання крэдытнай, цэнавой палітыкі, цэнтралізаванай сістэмы забеспячэння. Вялікая частка вырабленай прадукцыі па-ранейшаму ўключалася ў дзяржаўны заказ і, такім чынам, выводзілася са свабоднага продажу.

Больш актыўная трансфармацыя дзяржаўнага сектара з планавага на рыначныя рэйкі пачалася толькі ў 1990 г., калі ўлады ўзялі курс на пераход да рынку. Адным з першых праграмных дакументаў па рыначным рэфармаванні стала агульнасаюзная «Канцэпцыя пераходу да рэгулюемай рыначнай эканомікі». Яе палажэнні ўпершыню былі агучаны ў маі 1990 г. у дакладзе старшыні

саюзнага ўрада М. Рыжкова [4, с. 154]. Канцэпцыя прадугледжвала павольны рух да рынку пры панаванні дзяржаўнай уласнасці і жорсткага кантролю дзяржавы ў эканоміцы. На агульнасаюзным узроўні былі распрацаваны тры асноўныя варыянты пераходу да рынку. Першую, найбольш кансерватыўную праграму падрыхтаваў саюзны ўрад, другі, больш ліберальны вырынт быў прадстаўлены экспертнай групай Прэзідэнта СССР і трэці, самы радыкальны, які называўся «Праграма 500 дзён», падрыхтавала група эканамістаў пад кіраўніцтвам С. Шаталіна. У рэчышчы агульнасаюзных праграм (у першую чаргу «Праграмы 500 дзён») быў распрацаваны беларускі праект пераходу да рынку. У яго тэксце адзначалася, што эканамічная сістэма, якая існуе, не мае магчымасці «забяспечыць эфектыўнае функцыянаванне народнай гаспадаркі і рост жыццёвага ўзроўню народа. Адзіным выхадам з'яўляецца правядзенне радыкальнай эканамічнай рэформы» [13, с. 7]. Рэформы прадугледжвалі наступныя кірункі.

1. Меры па стабілізацыі эканомікі, якія мелі на мэце стрымаць інфляцыю, для чаго прадугледжвалася скарачэнне дзяржаўных расходаў на ўтрыманне дзяржапарату, будаўніцтва. Планавалася адцягнуць лішак грашовай масы са спажывецкага рынку за кошт прыватызацыі кватэр, дач, гаражоў, набывання акцый, аблігацый і г. д.

2. Раздзяржаўленне, прыватызацыя, дэманалізацыя ўласнасці на сродкі вытворчасці; развіццё прадпрыемстваў і канкурэнцыі; раўнапраўе ўсіх форм уласнасці. Да канца 1991 г. планавалася прадаць, здаць у арэнду або бясплатна перадаць большасць дробных прадпрыемстваў у сферы паслуг. На сярэдніх і буйных прадпрыемствах перавага аддавалася акцыянаванню, кааперацыі.

3. Стварэнне новай, больш мяккай сістэмы дзяржаўнага рэгулявання эканомікай. Прадугледжвалася адмовіцца ад жорсткага планавання, размеркавання рэсурсаў і тавараў праз Дзяржплан і Дзяржснаб. Рэгуляванне меркавалася ажыццяўляць праз дзейнасць банкаў, падатковую сістэму, дзяржазаказы. Планавалася паэтапнае ўвядзенне свабоднага цэнаўтварэння з захаваннем кантролю за цэнамі прыкладна на 90 груп тавараў першай неабходнасці.

4. Стварэнне рыначнай інфраструктуры і механізма яе дзеяння. Планавалася арганізацыя біржаў, банкаў, рынкаў сродкаў вытворчасці, рабочай сілы, жылля, тавараў і г. д.

5. Сацыяльная абарона насельніцтва ва ўмовах рыначнай эканомікі. Прадугледжвалася ўвядзенне мінімальнай аплаты працы, індэксацыі даходаў, дапамогі па беспрацоўю, па перакваліфікацыі, маламаёмным і шматдзетным сем'ям, пенсійнае забеспячэнне састарэлых і недзеяздольных.

Правое замацаванне рыначных рэформ на агульнасаюзным узроўні адбылося ў чэрвені 1990 г., калі была прынята пастанова «Аб канцэпцыі пераходу да рыначнай эканомікі», а ў кастрычніку афіцыйна зацверджана прэзідэнцкая праграма пераходу да рынку. У гэтым жа месяцы Вярхоўным Саветам БССР была зацверджана Праграма пераходу да рыначных адносін у БССР. Тагачасны старшыня ўрада БССР В. Кебіч адзначаў: «Пры існуючым узроўні тэхнічнай вытворчасці і канкурэнтаздольнасці вырабляемай прадукцыі, нацэленасці на задавальненне агульнасаюзных патрэб, адсутнасці ўласных сыравінных рэсурсаў і перш за ўсё паліўна-энергетычных, а таксама ў сувязі з негатыўным уплывам наступстваў чарнобыльскай катастрофы практычна на ўсю эканоміку і жыццё людзей пераход на новыя прынцыпы гаспадарання для Беларусі будзе найбольш складаным у параўнанні з усімі іншымі рэспублікамі СССР» [9, арк. 224–225].

Важнай складаючай новай эканамічнай мадэлі стала станаўленне недзяржаўнага сектара, які фактычна адсутнічаў доўгія дзесяцігоддзі. Пачалося фарміраванне шматукладнасці эканомікі, развіццё новых формаў гаспадарання. Як калісьці У. Ленін звярнуўся да рыначных адносін, М. Гарбачоў зноў паспрабаваў паставіць капіталізм на службу сацыялізму. У сувязі з гэтым была вылучана ідэя адраджэння кааператываў і развіцця арэнды. 19 лістапада 1986 г. быў прыняты Закон СССР «Аб індывідуальнай працоўнай дзейнасці», дзякуючы якому легалізавана індывідуальная працоўная дзейнасць, і да 1990 г. ёй ужо было занята 20,5 тыс. жыхароў БССР [16, с. 71].

У лютым 1987 г. Савет Міністраў СССР прыняў пастанову «Аб стварэнні кааператываў па вытворчасці тавараў народнага спажывання», якая адкрыла шлях да адраджэння прадпрыемстваў у Беларусі. Ужо ў 1989 г. у БССР дзейнічала 2518 кааператываў з абаротам у 143 млн руб. [7, арк. 49]. На працягу наступных некалькіх гадоў назіраўся ўстойлівы рост іх колькасці больш чым у два разы [16, с.70]. З прыняццем 28 мая 1991 г. Закона «Аб прадпрыемствах у Беларусі»

кай ССР» узніклі новыя віды недзяржаўных суб'ектаў гаспадарання. У пачатку 1992 г. у Беларусі існавала 4,4 тыс. кааператываў, 3,4 тыс. малых прадпрыемстваў, 155 асацыяцый, 17 канцэрнаў і 2 акцыянерныя таварыствы [6, с. 30].

Але гэта не магло ліквідаваць безумоўнае дамінаванне дзяржаўнага сектара ў эканоміцы. Калі прадпрымальніцтва і набыло даволі шырокае развіццё, то прыватны сектар у цэлым займаў нязначную долю ў агульным аб'ёме вытворчасці. Да канца 1991 г. доля недзяржаўнай уласнасці ў выпуску прамысловай прадукцыі складала толькі 8,6% [6, с. 179]. Даволі часта кааператывы займаліся прымітыўнай спекуляцыяй. Такая сітуацыя склалася ў выніку таго, што цэны ў дзяржаўным сектары фарміраваліся не на рыначнай аснове. Праблему ўяўляла і слаба распрацаваная прававая аснова прадпрымальніцкай дзейнасці. Нярэдка выяўляліся факты прамога парушэння заканадаўства з боку кааператываў, самым распаўсюджаным з якіх была нестатутная дзейнасць [7, арк. 50].

Яшчэ больш актыўна, чым кааператывы рух развіваліся арэндныя адносіны. Заканадаўчую базу для гэтага заклаў прыняты ў пачатку 1989 г. указ Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР. Ён прадугледжваў увядзенне асобных рыначных элементаў пры знешнім захаванні сацыялістычнай традыцыі. Перададзеныя ў арэнду прадпрыемствы і абсталяванне заставаліся ў дзяржаўнай уласнасці, але вырабленая прадукцыя ўжо належала арэнднаму калектыву, які, пры выкананні дзяржаўнага заказа, самастойна распараджаўся гэтай прадукцыяй і прыбыткам ад яе рэалізацыі. Далей меркавалася, што калектывы з часам стануць уласнікамі гэтых прадпрыемстваў. У 1990 г. быў прыняты Закон БССР «Аб арэндзе». Да канца 1991 г. у Беларусі дзейнічала больш за 5000 арэндных прадпрыемстваў [6, с. 30]. Прыватны сектар развіваўся не толькі ў горадзе, але і на вёсцы. Спачатку тут з'явілася арэнда, а з прыняццем Закона «Аб сялянскай (фермерскай) гаспадарцы» да пачатку 1992 г. у Беларусі працавала 757 фермерскіх гаспадарак [6, с. 30].

Такім чынам, дзякуючы развіццю прадпрымальніцтва быў закладзены фундамент для станаўлення ў Беларусі розных формаў уласнасці. Згодна з прынятым раней Законам СССР «Аб уласнасці» і Законам «Аб уласнасці ў Беларускай ССР» дзяржава прызнала роўнасць усіх форм уласнасці, якія падзяляліся на прыватную, калектывную і дзяржаўную, дапускалася ўтварэнне змешаных форм уласнасці.

У часы перабудовы дзяржава пачала ажыццяўляць прыватызацыю часткі дзяржаўнай маёмасці. У ліпені 1991 г. быў прыняты Закон СССР «Аб асноўных пачатках раздзяржаўлення і прыватызацыі прадпрыемстваў», які дазволіў перадачу дзяржаўнай уласнасці ў прыватныя рукі. З мэтай раздзяржаўлення ў снежні 1990 г. быў утвораны камітэт па кіраванні дзяржаўнай маёмасцю БССР і прынята першая праграма прыватызацыі. Дзякуючы ёй ужо да канца 1991 г. была завершана прыватызацыя 19 беларускіх прадпрыемстваў рэспубліканскай уласнасці [12, с. 30]. Пры прыватызацыі прыярытэт надаваўся перадачы дзяржаўных прадпрыемстваў праз арэнду ва ўласнасць працоўных калектываў. Уся маёмасць, якая падлягала прыватызацыі, ацэньвалася ў 56 млрд руб. Для параўнання: вытворчыя фонды рэспублікі складалі 84 млрд руб. [14, с. 4].

Ва ўмовах станаўлення рыначных адносін адбывалася фарміраванне новай фінансава-крэдытнай сістэмы, асновай якой стала банкаўская рэформа. У краіне ўзніклі новыя віды банкаў – камерцыйныя і кааператывныя. 14 снежня 1990 г. былі прыняты Законы «Аб Нацыянальным банку БССР» і «Аб банках і банкаўскай дзейнасці ў БССР». Пачаўся працэс стварэння двухузроўневай банкаўскай сістэмы на чале з Нацбанкам. У снежні 1990 г. сетка саюзных банкаўскіх устаноў, якая мелася ў БССР, перайшла ў рэспубліканскае падначаленне. Былі створаны Беларускі нацыянальны банк, Ашчадны банк БССР, Белзнешэканомбанк; Прамбудбанк, Аграпрамбанк і Жылсацбудбанк ператварыліся ў камерцыйныя. Да пачатку 1992 г. у Беларусі дзейнічала 25 камерцыйных банкаў [6, с. 30].

Пасля актывізацыі эканамічных кантактаў з замежжам са студзеня 1990 г. Дзяржбанк СССР разам з афіцыйным курсам усталяваў і спецыяльны курс дзеля валютнага абслугоўвання савецкіх і замежных грамадзян. Але і тут не абышлося без праблем. Беларусі не хапала сваіх валютных назапашванняў, якія ў асноўным былі засяроджаны ў саюзным цэнтры. Прышлося з нуля фарміраваць золатавалютны запас. Прадстаўнік урада БССР паведамляў: «Савет Міністраў меў не больш за 800 тыс. інвалюты» ў год [8, арк. 8]. Для пераадолення такога становішча

па рашэнні беларускага кіраўніцтва ствараліся спецыяльныя фонды, мэтай якіх было акумуляванне замежнай валюты, вельмі патрэбнай рэспубліцы, якая пашырала сваю эканамічную самастойнасць.

Адбываліся працэсы фарміравання новай падатковай сістэмы. Пачатак гэтаму паклаў Закон СССР «Аб падаходным падатку з грамадзян СССР, замежных грамадзян і асоб без грамадзянства», згодна з якім была ўведзена адпавядаючая сацыяльнай накіраванасці савецкай эканомікі прагрэсіўная шкала падаткаабкладання. Змяніліся і прынцыпы цэнаўтварэння. Беларусі было прадастаўлена права самастойна вырашаць пытанні цэн і тарыфаў па прадпрыемствах і арганізацыях рэспубліканскага падпарадкавання [17, с. 22]. Была прынята пастанова Савета Міністраў БССР «Аб пераходзе на новую сістэму аптовых цэн і тарыфаў».

Трэба адзначыць, што пераход да новых прынцыпаў цэнаўтварэння быў вельмі складаны. З пашырэннем эканамічнай самастойнасці саюзных рэспублік назіраліся працэсы станаўлення і рознай фінансавай палітыкі. Не ва ўсіх рэспубліках існавалі аднолькавыя цэны. Такая сітуацыя выклікала масавае перамяшчэнне тавараў з рэгіёнаў з нізкімі цэнамі туды, дзе яны былі вышэй, і назіраўся дэфіцыт. Беларусь, урад якой праводзіў палітыку штучнага стрымлівання цэн, апынулася ў становішчы масавага адтоку тавараў. В. Кебіч паведамляў: «Мы грабім рэспубліку неверагодна і перш за ўсё ачышчаем прылавак па таварах народнага спажывання. Вывозім сотнямі, тысячамі, дзясяткамі тысяч, вывозім у Прыбалтыку і перапрадаем» [8, арк. 2].

У Літву і Латвію праз умоўную мяжу, дэмаркацыя якой яшчэ не адбылася, везлі харчовыя і гаспадарчыя тавары, нават пераганялі цэлыя статкі жывёл. Так, толькі у Шчучынскім раёне ў 1991 г. літоўскім перакупшчыкам, якія пазбаўляліся савецкіх грошай, было прададзена 2600 кароў і больш за 3700 свіней [15, с. 2].

Дзеля прадухілення падобных адмоўных тэндэнцый быў прыняты Закон «Аб часовых мерах па ахове спажывецкага рынку Беларускай ССР», згодна з якім улады спрабавалі адміністрацыйнымі метадамі абмежаваць вываз тавараў за межы рэспублікі. Ужо восенню 1990 г. на межах Беларусі з'явіліся пункты кантролю за рухам тавараў, а ў Крымінальны кодэкс быў уведзены артыкул за спекуляцыю. Пры перасячэнні мяжы ў лістападзе 1990 г. грамадзяне рэспублікі мелі права вывезці, напрыклад, толькі 200 г масла, столькі ж каўбасы, 10 шт. яек, 2 пачкі запалак [2, с. 24].

Акрамя таго, у жніўні 1990 г. быў арганізаваны продаж многіх нехарчовых тавараў у парадку безнаўных разлікаў з прымяненнем чэкавых кніжак і раліковых чэкаў, якія выдаваліся насельніцтву па месцы жыхарства. Па чэкавых кніжках прадавалася ў першую чаргу бытавая тэхніка. Былі ўсталяваныя срокі паўторнага набыцця гэтых тавараў – праз 5 гадоў [1, с. 53].

Але падобная палітыка не вельмі стрымлівала міжрэгіянальную спекуляцыю, якую магло прадухіліць толькі паступовае выраўноўванне цэн праз павышэнне, а, мабыць, і поўны адказ ад кантролю за імі. Але кіраўніцтва БССР не хацела ісці на падобныя крокі, жадаючы захаваць існуючы ўзровень жыцця і сацыяльную стабільнасць.

У сваёй цэнавой палітыцы ўрад БССР прытрымліваўся прынцыпаў дзяржаўнага кантролю за фінансавым сектарам і валютным абарачэннем. Такая палітыка выклікала вострую крытыку, асабліва ў прыхільнікаў хуткіх рэформаў у рэчышчы мерапрыемстваў «шокавай тэрапіі». Галоўнай праблемай была разбалансаванасць таварнай і грашовай масы. Ужо ў 1989 г. тэмпы росту грашовых прыбыткаў насельніцтва перавысілі тэмпы росту вытворчасці тавараў народнага спажывання [10, арк. 181]. Да 1990 г. грашовыя прыбыткі насельніцтва ў цэлым па БССР перавысілі выдаткі на набыццё тавараў, плацяжы і ўносы больш чым на 4 млрд руб., што было выразнай прыкметай нарастання незадаволенага попыту [13, с. 7]. Неапраўданае павышэнне заробкаў, а таксама штучнае стрымліванне цэн вялі да павелічэння дэфіцыту.

Важнай складаючай станаўлення новай эканамічнай сістэмы ў Беларусі стала набыццё ёю палітычнага суверэнітэту. Гэта, безумоўна, адбылася і на працэсах у сацыяльна-эканамічнай сферы. Пачаўся пераход да новых прынцыпаў кіравання эканомікай, заснаваных на палітычнай і эканамічнай самастойнасці. Прававой асновай першапачатковых змен сталі Законы СССР «Аб асноўных адносінах Саюза ССР, саюзных і аўтаномных рэспублік» і «Аб агульных пачатках мясцовага самакіравання і мясцовай гаспадаркі СССР».

Згодна з агульнасаюзнай палітыкай, урадам БССР з 1990 г. быў узяты курс на пашырэнне гаспадарчай самастойнасці рэспублікі, развіццё гарызантальных эканамічных сувязяў. Дадзены працэс пачаўся з пастановы Савета Міністраў СССР «Аб першачарговых мерах па пераходзе Беларускай ССР з 1990 года на новыя ўмовы гаспадарання на аснове самакіравання і самафінансавання». Прадпрыемствы часткова пачалі пераходзіць з саюзнага падначалення ў рэспубліканскае. Савет Міністраў БССР сам усталёўваў склад і структуру органаў кіравання рэспублікі, сам уводзіў і адмяняў большую частку падаткаў, усталёўваў цэны, вызначаў капітальныя ўкладанні. Пашыраліся паўнамоцтвы беларускага кіраўніцтва ў галіне планавання. Народнагаспадарчыя патрабаванні Беларусі забяспечваліся ўласнымі фінансавымі рэсурсамі з улікам адлічэнняў у саюзны бюджэт. Пашырыліся магчымасці знешнеэканамічнай дзейнасці Беларусі [9, арк. 93–98]. Прызнавалася першачарговае права рэспублікі на выкарыстанне прадукцыі і тавараў, вырабляемых прадпрыемствамі, аб'яднаннямі і арганізацыямі, размешчанымі на яе тэрыторыі [9, арк. 79]. Пачаўся паступовы працэс ліквідацыі дыктату саюзных міністэрстваў у кіраванні эканомікай.

Але ад самога пачатку станаўлення эканамічнай самастойнасці Беларусі выявіліся і сур'ёзныя недахопы. Напрыклад, з перадачай прадпрыемстваў у рэспубліканскае падначаленне не прадстаўлялася адпаведная частка фінансавых сродкаў. Мясцовым саветам разам з прадпрыемствамі не перадаваліся ліміты і фонды капітальных укладанняў, матэрыяльна-тэхнічных рэсурсаў, зарплаты, не кампенсаваліся страты рэспубліканскага бюджэту па віне цэнтра. Дзяржбанкам СССР было замарожана права рэспублікі самастойна распараджацца крэдытнымі рэсурсамі, якія фарміраваліся за кошт укладаў насельніцтва [9, арк. 103–104]. Канчаткова не была вырашана праблема стварэння валютных фондаў.

Пікам палітыкі суверэнізацыі айчынай эканомікі з'явіліся «Дэкларацыя аб дзяржаўным суверэнітэце БССР» ад 27 ліпеня 1990 г., Закон БССР «Аб наданні канстытуцыйнага статусу Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце БССР» ад 25 жніўня 1991 г. і пастанова Вярхоўнага Савета БССР «Аб забеспячэнні палітычнай і эканамічнай самастойнасці Беларускай ССР». Апошні прававы акт аб'яўляў палітычную і эканамічную незалежнасць Беларусі і загадваў перадаць ва ўласнасць БССР усе прадпрыемствы, арганізацыі і ўстановы саюзнага падпарадкавання, размешчаныя на яе тэрыторыі. Адбылася змена саюзнай уласнасці, якой было 41,7% і дзе выраблялася 51% усёй прадукцыі, на рэспубліканскую [6, с. 179].

У новых умовах кіраўніцтву Беларусі і мясцовым прадпрыемствам трэба было наўпрост, без удзелу цэнтра, наладжваць эканамічныя сувязі з іншымі рэспублікамі СССР, дамаўляцца аб пастаўках сыравіны і тавараў. Яшчэ 5 жніўня 1990 г. адбылася рабочая нарада старшынь урадаў Беларусі, Літвы, Латвіі, Эстоніі і прадстаўніцтваў Расіі і Малдовы, на якой абмяркоўваліся праблемы прамых міжрэспубліканскіх сувязяў.

Першы міжрэспубліканскі дагавор быў заключаны паміж БССР і Казахстанам у кастрычніку 1990 г. Беларусь абавязвалася пастаўляць аўтамабілі, трактары, у адказ павінна была атрымоўваць зерне, прадукты металургіі, хіміі і г. д. Ужо да канца 1990 г. з адзінаццаццю рэспублікамі Беларусі мела дагаворы аб каардынацыі дзеянняў і прамых пастаўках [3, с. 51].

Важнай дзейнасцю ўрада стала не толькі наладжванне гарызантальных эканамічных сувязяў з партнёрамі ў межах СССР, але і прамы выхад на міжнародныя рынкі. Раней знешнеэканамічнымі сувязямі займаліся органы саюзнага ўзроўню. Ва ўмовах павелічэння эканамічнай самастойнасці, крызісу эканомікі, пераходу да новых форм гаспадарання трэба было шукаць новыя рынкі, прыцягваць у краіну інвестыцыі і крэдыты. Прамыслова развітая Беларусь магла стаць даволі прывабнай для замежных інвестыцый. Тагачасны старшыня ўрада В. Кебіч адзначаў: «Па ацэнках МВФ мы адзіная рэспубліка (СССР. – П. Ж.), з якой можна мець справу» [8, арк. 30].

Прававой асновай для наладжвання міжнародных эканамічных кантактаў Беларусі стаў Закон «Аб асновах знешнеэканамічнай дзейнасці Беларускай ССР», які надаваў рэспубліцы права самастойна выходзіць на міжнародны рынак. У якасці ўдзельнікаў знешнеэканамічнай дзейнасці да пачатку 1990 г. у БССР было зарэгістравана 417 прадпрыемстваў [17, с. 21]. Але ў Беларусі існавалі складанасці ў сувязі з тым, што знешнегандлёвыя арганізацыі СССР амаль адразу ж падначаліла сабе Расія, якая не дзялілася вопытам з братэрскімі рэспублікамі.

У гады перабудовы была скарэціравана структура прамысловасці Беларусі: за 1985–1991 гг. узрасла на 7,8% удзельная вага тавараў спажывання ў агульным аб'ёме вытворчасці [6, с. 181]. Змяніліся структурныя суадносіны паміж прамысловасцю, сельскай гаспадаркай і сектарам паслуг на карысць апошніх. Найбольш выразнай з'явай тых часоў стала канверсія абаронных прадпрыемстваў. Выпуск тавараў народнага спажывання на іх ужо ў першым паўгоддзі пасля ўвядзення павялічыўся на 29%. Выраблялі радыёпрыёмнікі, магнітафоны, мясарубкі і г. д. [9, арк. 102].

Адбыліся змены ў сацыяльнай структуры грамадства. У краіне ва ўмовах пераходу да рыначных адносін назіраўся працэс маёмаснага размежавання. Узнік больш заможны пласт прадпрымальнікаў. Самыя высокія заробкі фарміраваліся ў фінансава-крэдытнай сферы і страхаванні, ніжэйшыя – у галіне культуры. За часы перабудовы значна знізіліся сярэднія заробкі ў галіне адукацыі і навукі [6, с. 8]. Вялікія перамены прынесла і чарнобыльская катастрофа, па віне якой за 1990–1991 гг. з чарнобыльскай зоны былі пераселены 33 тыс. чалавек, выехалі на свабоднае пасяленне 46 тыс. чалавек [6, с. 104].

Такім чынам, у 1985–1991 гг. быў закладзены падмурак для станаўлення ў Беларусі новай сацыяльна-эканамічнай мадэлі, якая грунтавалася на свабодзе розных форм уласнасці, развіцці прадпрымальніцтва. Адначасова была захавана вядучая роля дзяржаўнага сектара эканомікі, які пераходзіў на рыначныя прынцыпы. Адбылося адраджэнне прыватнага сектара, які атрымаў сваё месца ў структуры айчыннага рынку; назіралася станаўленне новай крэдытна-фінансавай, падатковай сістэмы. Да сучаснага тыпу наблізілася структура прамысловасці і знешняга гандлю рэспублікі. Падчас перабудовы ў Беларусі былі закладзены асновы для станаўлення шматукладнай эканомікі. Такім чынам, цяжкія часы ажыццяўлення палітыкі перабудовы, адначасова з тым, што прынеслі шмат складанасцей (часовае падзенне ўзроўню жыцця грамадзян, ломку сацыяльна-эканамічных адносін), сталі пачаткам новай хвалі эканамічнай мадэрнізацыі краіны, заклалі падмурак для пераходу Беларусі да новага этапу свайго гістарычнага развіцця.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. В период перестройки: смутные времена торговли. Вспоминает Владимир Демьянович – министр торговли Республики Беларусь в 1990–1991 годы // Гермес: журнал М-ва торговли Респ. Беларусь. – 2011. – № 7. – С. 52–57.
2. Злотников, Л. К. Проблемы экономических реформ в Беларуси / ред. и авт. предисл. П. Козаржевский / Л. Злотников, Н. Злотникова. – Варшава, 1996. – 43 с.
3. Кебич, В. Ф. Искушение властью: из жизни премьер-министра / В. Ф. Кебич. – Минск: Парадокс, 2008. – 478 с.
4. Медведев, В. А. В команде Горбачева: Взгляд изнутри / В. А. Медведев. – М.: Былина, 1994. – 239 с.
5. Народное хозяйство Белорусской ССР в 1988 г.: стат. ежегод. / Гос. ком. БССР по статистике. – Минск: Беларусь, – 1989. – 263 с.
6. Народное хозяйство Республики Беларусь в 1991 г.: стат. сб. / Гос. ком. Респ. Беларусь по статистике и анализу. – Минск: Беларусь, 1993. – 263 с.
7. Национальный архив Республики Беларусь. – Ф. 7. Оп. 10. Д. 1946. – Материалы о развитии кооперативного движения в БССР.
8. НАРБ. – Ф. 7. Оп. 10. Д. 2003. – Документы Совета Министров БССР.
9. НАРБ. – Ф. 7. Оп. 10. Д. 2061. – Материалы государственной комиссии Совета Министров СССР по экономической реформе.
10. НАРБ. – Ф. 7. Оп. 10. Д. 2079. – Документы о деятельности специализированных банков республики.
11. НАРБ. – Ф. 7. Оп. 10. Д. 2535. – Документы государственной комиссии Совета Министров СССР по экономической реформе.
12. Опыт и проблемы приватизации в Республике Беларусь / А. С. Губаревич, В. В. Криволапов, В. П. Матюшевский, М. В. Мясникович. – Минск, 1992. – 83 с.
13. Программа перехода Белорусской ССР к рыночной экономике. – Минск, 1990. – 437 с.
14. Рэспубліка: газета / заснавальнік Савет Міністраў Рэсп. Беларусь. – Мінск: [б. в.], 25 чэрня 1991 г. – 15 с.
15. Свабода / заснавальнік П. Жук. – Мінск: Рэдакцыя газеты «Свабода», люты 1992. – № 1. – 8 с.
16. СССР в цифрах в 1990 году: краткий стат. сб. / Государственный комитет СССР по статистике, Информационно-издательский центр. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 320 с.
17. Трынаццатая сесія Вярхоўнага Савета Беларускай ССР адзінаццатага склікання, 4–5 снежня 1989 года: стэнаграфічная справаздача. – Мінск: Беларусь, 1991. – 381 с.
18. Хрестоматия по истории Беларуси: в 2 ч.: учеб. пособие для студ. вузов по ист. спец. – Минск: Издат. центр Белорус. гос. ун-та, 2008–2012. Ч. 2, кн. 2: 1946 г. – начало XXI века / сост.: Я. И. Трещенок [и др.]. – 2012. – 438 с.

References

1. (2011) “During the period of perestroika: the troubled times of trade. Recalls Vladimir Dem’yanovich - Minister of Trade of Belarus within 1990-1991”, *Hermes*, no. 7, pp. 52-57.
2. Zlotnikov, L. K. (1996) *Problemy ekonomicheskikh reform v Belarusi* [Problems of economic reforms in Belarus], Warsaw, PL
3. Kebich, V. F. (2008) *Iskushenie vlast'yu: iz zhizni prem'er-ministra* [Temptation of power: life of the Prime Minister], Minsk, BY
4. Medvedev, V. A. (1994) *V komande Gorbacheva: Vzglyad iznutri* [Gorbachev's team: a view from the inside], Moscow, RU
5. (1989) *Narodnoe khozyaistvo Belorusskoi SSR v 1988 g.: Stat. ezhegodnik* [The national economy of the Belarusian Soviet Socialist Republic in 1988: Statistical Yearbook], Minsk, BY
6. (1993) *Narodnoe hozyaistvo Respubliki Belarus' v 1991 g.: Stat. sb.* [The national economy of the Republic of Belarus in 1991], Minsk, BY
7. *Natsional'nyi arkhiv Respubliki Belarus'* [National Archive of the Republic of Belarus], Fonds 7, Series 10, File 1946.
8. *Natsional'nyi arkhiv Respubliki Belarus'* [National Archive of the Republic of Belarus], Fonds 7, Series 10, File 2003.
9. *Natsional'nyi arkhiv Respubliki Belarus'* [National Archive of the Republic of Belarus], Fonds 7, Series 10, File 2061.
10. *Natsional'nyi arkhiv Respubliki Belarus'* [National Archive of the Republic of Belarus], Fonds 7, Series 10, File 2079.
11. *Natsional'nyi arkhiv Respubliki Belarus'* [National Archive of the Republic of Belarus], Fonds 7, Series 10, File 2535.
12. (1992) *Opyt i problemy privatizatsii v Respublike Belarus'* [Experience and problems of privatization in the Republic of Belarus], Minsk, BY
13. (1990) *Programma perekhoda Belorusskoi SSR k rynochnoi ekonomike* [Program of the Belarusian SSR transition to a market economy], Minsk, BY
14. (1991) *Respublika* [Republic], Minsk, June 25th, p. 15.
15. (1992) *Svaboda* [Freedom], no. 1, p. 8.
16. (1991) *SSSR v cifrakh v 1990 godu: kratkii statisticheskii sbornik* [USSR in figures in 1990: a brief statistical compilation: Statistical Yearbook], Moscow, RU
17. (1991) *Trynatstsataya sesiya Vyarkhoynaga Saveta Belaruskai SSR adzinatstsataga sklikannya, 4-5 snezhnya 1989 goda: stenografichnaya spravazdacha* [The thirteenth session of the Supreme Council of the Belarusian Soviet Socialist Republic of the Eleventh Convocation, 4-5 December 1989: verbatim record], Minsk, BY
18. (2012) *Khrestomatiya po istorii Belarusi: v 2 ch.: uchebnoe posobie dlya studentov vysshikh uchebnykh zavedenii po istoricheskim spetsial'nostyam* [Readings on the history of Belarus], 2008-2012, part 2, book 2: 1946 - the beginning of the XXI century, Minsk, BY

Информация об авторе

Жилинский Петр Андреевич – аспирант. УО «Белорусский государственный университет» (пр. Независимости, 4, 220030, Минск, Республика Беларусь). E-mail: zilinski@tut.by.

Information about the author

Zylinski Piotr Andreevich – postgraduate student. Belarusian State University (Independence Avenue, 4, 220030, Minsk, Republic of Belarus). E-mail: zilinski@tut.by.

Для цитирования

Жылінскі, П. А. Ад плана да рынку : пачатак трансфармацыі эканомікі Беларусі ў гады палітыкі перабудовы // Вест. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2016. – № 4. – С. 38–45.

For citation

Zhylinski P. A. From plan to market: the beginning of the transformation of the Belarusian economy in the years of perestroika. Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus, humanitarian series, 2016, no.4, pp. 38-45.